

ONTWIKKELINGSPSYCHOLOGIE: Specialisatie

1. Erfelijkheid

1. Conceptie
2. Diversiteit
3. Geslachtsbepaling
4. Gedragsgenetica
5. Prenatale diagnostiek
6. Opsporen van genetische fouten na de geboorte

2. Interactie tussen erfelijkheid en omgeving

3. Prenatale groei en verandering

1. Erfelijkheid

• Conceptie:

- Zygote (bevruchte eicel): 23 chromosomen van vader en 23 chromosomen van moeder verenigen zich in 1 nieuwe cel
- Eicel: 23 chromosomen (bevat DNA)
- Zaadcel: 23 chromosomen

• **Waarom grote diversiteit in mensen?**

- Gameet = voortplantingscel
 - Bevat 23 chromosomen
 - Ad random 1 van de 2 chromosomen per paar naar gameet
 - +/- 8 miljoen verschillende combinaties mogelijk
(2×2)
- Willekeurige transformaties van genen

• **Geslachtsbepaling**

- De vaders bepalen het geslacht!
- Chromosomen:
 - 22 gelijksoortige paren
 - 1 paar XX voor meisje, XY voor jongen
- Mogelijkheden voor selectie winnen terrein

• **Gedragsgenetica**

= onderzoek naar de effecten van erfelijkheid op gedrag

→ Brengt relatieve bijdrage van genen op gedragskenmerken in kaart

- Bv. Criminaliteit: beide/een van de ouders crimineel → kind 4.5 meer kans om criminele feiten te plegen
- Bv. Intelligentie → 50-80% genetisch bepaald

→ Levert inzicht in genetische basis/kwetsbaarheid van of voor bepaalde psychische problemen

- Bv. Anorexia nervosa → specifiek gen: meer kans 50% om anorexia te krijgen
- Bv. Schizofrenie → 1 v/d 2 tweeling schizofrenie andere 50% kans

- **Prenatale diagnostiek**

- **Standaardcontrole ongeboren kind:**

- Bloedafname moeder: gezondheid moeder en genetische afwijking vd foetus zoeken
 - Niekplooiemeting: bij verdikking → down-syndroom of trisomie 21
 - Echografie: waarom
 - Gewicht, lengte, geslacht, ligging, ...
 - Standaard 3echo's

- **Wanneer er risico is voor bepaalde (genetische) aandoeningen bij baby:** (door ouderdom, overdraagbare ziektes)

- genetisch adviseur

- Brengt genetische risico's in kaart: familiegeschiedenis koppelen aan kennis van soort aandoening
 - Grondig lichamelijk en chromosomaal onderzoek van ouders
 - Bijkomend onderzoek **TIJDENS** zwangerschap zoals
 - Vruchtwaterpunctie
 - Vlokkentest
 - Bloedtest veelbelovend!

- **Opsporen van genetische fouten NA de geboorte**

- Genetisch adviseur

- Genetische tests die uitwijzen of iemand een defect gen draagt
 - Mogelijk voor +/- 450 afwijkingen, bv. borstkanker, Huntington,...
 - Gevolgen van 'kennis' voor de patiënt? (wil je het wel weten)
 - Bovendien: probabiliteit, geen zekerheid! (kansschatting)
 - Voor bepaalde aandoeningen correctie mogelijk: gentherapie

2. Interactie tussen erfelijkheid en omgeving

- Bv. Obesitas: ernstig overgewicht (BMI > 30) met gezondheidsrisico's

- Gewicht deels erfelijk bepaald

- Toch sommigen met genetische kwetsbaarheid geen obesitas

- HOE KOMT DIT?

- Meeste eigenschappen kennen **multifactoriële overerving**

- = Bepaald door combinatie van genetische en omgevingsfactoren

- Genetische kwetsbaarheid of genetisch potentieel, beïnvloed door andere (veelal omgevings(opvoedingsstijl)-)factoren

- **Onderzoek naar impact van genen en omgeving**
 - **2 methoden:**
 - 1. Dieronderzoek:
 - Dieren fokken die op specifieke vlakken genetisch gelijk zijn
 - Deze dieren in verschillende omgevingen observeren
 - + visa versa
 - Nadeel: generaliseerbaarheid naar mensen?
 - 2. Onderzoek bij mensen: exploiteren van genetische overeenkomsten en verschillen
 - **1. Onderzoek bij monozygote (eeneiige) tweelingen**
 - Correlationeel onderzoek bij grote groepen eeneiige tweelingen: meer overeenkomst tussen tweelingen dan tussen gewone broers en zussen voor
 - intelligentie
 - persoonlijkheid
 - interesses
 - gezichtsuitdrukkingen
 - gebaren
 - snelheid van spreken
 - 2. Vergelijken van dizygote (twee-eiige) tweelingen en monozygote tweelingen
 - Indien monozygote tweelingen meer op elkaar gelijken voor bepaald (gedrags)kenmerk dan dizygote tweelingen: aanwijzing rol genen
 - 3. Adoptiestudies
 - Indien adoptiekind voor bepaald (gedrags)kenmerk, sterk gelijkt op dat van adoptiebrus: aanwijzing rol omgeving
 - **Impact van genen op omgeving (Scarr, 1992,1993):**
 - 1. **Actieve genotype-omgevingseffecten**
 - Zich zelf richten op aspecten in omgeving die het meest aansluiten bij de genetisch bepaalde capaciteiten
 - Vb. zaken zoeken die bij genen aansluiten: tekenen → tekenschool
 - 2. **Passieve genotype-omgevingseffecten**
 - Genen van ouders worden geassocieerd met de omgeving waarin kinderen opgroeien
 - Vb. ouders eigen gen, de omgeving voor het kind inrichten sportieve ouders → kind doen sporten
 - 3. **Evocatieve genotype-omgevingseffecten**
 - Situaties waarin de genen van een kind een specifieke omgeving(reactie) oproepen
 - Vb. kind, tekentalent. Ouders niet, maar sturen kind naar tekenles
 - **Inhoud lesbeurt**

3. Prenatale groei en verandering

- Duur van de zwangerschap = 40 weken gerekend vanaf de eerste dag van de laatste menstruatie

- **3 stadia in prenatale periode:**

- GERMINALE STADIUM: van 0 tot 2 weken na conceptie
- EMBRYONALE STADIUM: van 2 tot 8 weken na conceptie
- FOETALE STADIUM: van 8 weken na conceptie tot geboorte

- GERMINALE FASE : van 0 tot 2 weken
conceptie

- Zygote deelt zich gestaag (na 1 week al 100 – 150 cellen) en neemt in complexiteit toe
- Eerste 5 dagen: bevruchte ei verplaatst zich van eileider naar baarmoeder
- Tussen dag 6 en dag 9: innesteling van bevruchte ei in wand uterus
- Deling van de zygote → steeds meer gespecialiseerd ('morula')
 - Sommige cellen vormen beschermende laag rond massa
 - Andere cellen vormen placenta en navelstreng
 - Placenta: voeding, zuurstof, afvalstoffen
- EMBRYONALE FASE: van 2 tot 8 weken na de bevruchting
 - Fase met grote veranderingen in belangrijkste organen en fundamentele anatomie
 - Embryo met drie kiembladen
 - Ectoderm: huid, haar, tanden, zintuigen, hersenen en ruggenmerg (buitenste)
 - Mesoderm: spieren, botten, bloed en bloedsomloop (midden)
 - Endoderm: o.a. spijsverteringsstelsel, lever, alvleesklier en ademhalingsstelsel (binnenste)
 - **Snelle ontwikkeling :**
 - 3 weken: 4 mm
 - 8 weken: 3 cm
 - Beginnende 'menselijke' vorm
 - 4e week: hart begint te kloppen, longen beginnen te ontwikkelen
 - 7e week na conceptie: vorming geslachtsorganen (testosteron)

- FOETALE FASE : van 8 weken na conceptie tot geboorte
 - Verdere rijping en differentiatie van organen
 - Organen beginnen te werken en raken op elkaar afgestemd
 - Foetaal gedrag ontwikkelt zich:
 - Beweging voelbaar voor moeder rond 4 maanden
 - Omdraaien, hik, duimzuigen, ogen openen en sluiten,...
 - Auditieve discriminatie (onderscheiden van verschillende geluiden)
 - Sterke lengtegroei in 4e tot 6e maand
 - Sterke toename in gewicht in 7e tot 9e maand
 - Veranderingen in lichaamsproporties
 - cfr. grootte hoofd
 - Sommige organen pas rijp na geboorte vb. spijsvertering

Problemen rond de conceptie

- **Vruchtbaarheidsproblemen**(meer dan een jaar proberen zwanger te geraken): **1/7 koppels**
 - Technieken
 - Ovulatie-inductie
 - Kunstmatige inseminatie
 - In vitro fertilisatie
 - Draagmoederschap
 - Eicel- of zaadceldonoren
 - Psychologische impact op relatiebeleving en welbevinden!
 - Impact op kind geboren na donatie?
- Spannende tijden:
- Eerste 12 weken: 15 à 20% miskraam, erna risico < 1%
 - Meestal door genetische afwijkingen

De prenatale omgeving: bedreigingen voor de ontwikkeling

- **Teratogeen effect = omgevingsfactor die kan leiden tot een geboortefwijking**
 - Ziekteverwekkers
 - Antistoffen
 - Alcohol, drugs, roken, medicatie, ongezonde voeding,...
- Placenta filtert... maar niet alles
 - Belang van **moment** van blootstelling
 - **Gevoelige periode voor impact schadelijke factoren**
 - Belang van **mate** van blootstelling
- **Impact van schadelijke stoffen: 3 niveaus**
 - Kan via placenta ontwikkeling van embryo of foetus beïnvloeden
 - Kan de mama fysiek of psychisch belasten en zo indirect een impact hebben op ontwikkeling embryo of foetus
 - Kan baby bij geboorte fysiek afhankelijk maken van stoffen

- **Leeftijd moeder (25 beste leeftijd)**
 - < 18 jaar:
 - Meer kans op vroeggeboorte
 - Meer kans op vroege dood baby
 - > 30-35 jaar:
 - Meer kans op vroeggeboorte
 - Meer kans op baby met lager geboortegewicht
 - > 40 jaar:
 - Meer kans op baby met Down-syndroom
 - 90% van eicellen niet meer normaal
- **Ziekte van de moeder**
 - Bv. Rubella = rode hond
 - < 12 weken zwanger: grote kans op overdracht en ernstige afwijkingen mogelijk zoals blindheid, doofheid, hartafwijkingen en hersenbeschadiging
 - Bv. Toxoplasmose= katte ziekte
 - Risico op overdracht infectie groter in latere stadia zwangerschap
 - Risico op complicaties groter bij vroege besmetting
 - In rauw vlees, ongewassen groenten
 - Risico op ernstige geboortefwijkingen: bv. mentale achterstand, zichtstoornissen, waterhoofd,...
 - Bv. Cytomegalie
 - Virusoverdracht in +/- 30% van de gevallen
 - Ongeveer 1/10 daarvan vertonen symptomen: bv. mentale retardatie, huidbloedingen, vroegsterfte
 - Bv. SOA's
 - Bv. Aids: 30% kans op overdracht
 - Aidsbaby's worden zelden ouder dan een paar jaar
- **Drugs:**
 - Meer risico miskraam, doodgeboorte, vroeggeboorte
 - Fysieke afwijkingen
 - Bv. kleinere gestalte, kleiner hoofd, ataques, ademhalingsproblemen,...
 - Gedrags- en cognitieve afwijkingen
 - Bv. Marihuana: nerveus, snel afgeleid,...
 - Bv. Crackbaby: geïrriteerd, zelf afhankelijk, gespannen
- **Medicatie:**
 - Bv. softnonbaby's
 - Bv. DES: om vroegtijdige miskramen te voorkomen, maar meisjes in adolescentie hadden meer kans op baarmoederhalskanker
- **Roken:**
 - Minder zuurstof naar foetus
 - Stoffen vertragen ademhaling en versnellen hartslag
 - Meer risico op vroeggeboorte
 - Meer risico op laag geboortegewicht
 - Meer risico wiegendood
 - Ook passief roken = schadelijk

- **Alcohol:**
 - Drempel?
 - Foetaal alcoholsyndroom: ontwikkelingsachterstand, fysieke afwijkingen
 - Zelfs gebruik van 2 glazen/dag: correlatie met lagere intelligentie kind op 7-jarige leeftijd
- **En de vaders?**
 - Niet roken
 - Stress reduceren

-
- **Inhoud**
 - Motorische en fysieke ontwikkeling doorheen de levensloop
 - Babytijd
 - Peuter- en kleutertijd
 - Schooltijd
 - Adolescentie
-

Babytijd: motorische ontwikkeling

- H. 5. Fysieke ontwikkeling in de babytijd:
 - Deel groei en zintuigen: cf. basis
 - Deel reflexen en fysieke mijlpalen: specialisatie

babytijd

1. Reflexen:

= Niet-aangeleerde, gestructureerde, onvrijwillige respons die automatisch optreedt in de aanwezigheid van bepaalde stimuli

- Sommige blijven levenslang, andere zijn tijdelijk
 - **Waarom tijdelijk?**
 - Baby's steeds meer controle over gedrag (reflexen niet meer nodig, bv. Zwemreflex)
 - Reflex als basis voor complexe gedragspatronen
 - » Stimulatie hersenen: oefenen van hersenen voor later motorisch gedrag
 - » Reflexen 'trainen'?
 - Stapreflex: sneller stappen (kwantitatief)
 - Kan slecht zijn (kwalitatief) bv. groei

- **Doel reflexen?**
 - Van een aantal niet geweten...
 - Overlevingsinstinct en beschermend
 - Voorbereiding op complexer gedrag

Wanneer reflex verdwenen moet zijn, anders kan het wijzen op achterstand

- **Soorten reflexen:**
 - **Zoekreflex of rootingreflex** (<3 weken) → inname voedsel
 - **Stapreflex** (<2 mnd) → voorbereiding op onafhankelijk bewegen
 - **Tonische Nekreflex** (<2.5mnd) → onbekend
 - **Grijpreflex** (<3mnd) → bescherming tegen vallen
 - **Zwemreflex** (<4-6 mnd) → vermijden van gevaar
 - **Moro-reflex** (<6mnd) → bescherming tegen vallen
 - **Babinski-reflex** (<8-12 mnd) → onbekend
 - **Schrikreflex** (blijft in andere vorm) → bescherming

Tijdelijke reflexen

Blijvende reflexen

- **Knipperreflex** (blijft) → bescherming netvlies
- **Zuig- en slikreflex** ('blijft') → inname voedsel
- **Kokhalsreflex** (blijft) → voorkomen van stikken

2. Fysieke mijlpalen babytijd

- Eerste twee levensjaren: verbluffende vooruitgang!
- Grote motoriek en fijne motoriek
- Ieder kind eigen tempo!
- 4 kwartalen
 - Kijkstadium
 - Grijpstadium
 - Zitstadium
 - Rechtopstaand stadium
- **Eerste kwartaal (0-3m): KIKSTADIUM**
 - Rug- en buikligging spontaan
 - Zittende en 'stappende' houding (na verdwijnen stapreflex) niet spontaan
 - Van passief armen en benen opgetrokken → actiever buigen en strekken
 - Hoofdje optillen wanneer op buik (eerst zijdelings, dan 45°)
 - Gesloten vuistjes met grijpreflex
 - Tegen einde kwartaal: hand openen
 - Van ongecoördineerde oogbewegingen → volgen met beide ogen
- **Tweede kwartaal (3-6m): GRIJPSTADIUM**
 - Symmetrische houding bij rugligging
 - Probeert van rug- naar buikligging te komen (zijlig)
 - Beweeglijker (soepeler)
 - Bij buikligging: steunen op armen, later handen en rondkijken
 - Zitten met veel steun → weinig steun + hoofd rechtop, aan einde kwartaal
 - Betere coördinatie oog-handbeweging → voorwerp aanpakken
 - 180° zicht in rugligging
 - Fijne motoriek: moeilijk, oog-handbewegingen proberen coördineren
- **Derde kwartaal (6-9m): ZITSTADIUM**
 - Rollen van rug op buik
 - Optrekken en kruipen ontwikkelt zich
 - Los zitten
 - Overgang vierde kwartaal: zitten, kruipen (sluipen), optrekken en staan (met houvast)
 - Grote voorwerpen oppakken, vasthouden, van hand wisselen, aangeven → gooien, tegen elkaar slaan
 - Grijpen met duim en wijsvinger (pincetgreep)
 - Kleine voorwerpen moeilijker!

- **Vierde kwartaal (9-12 m): RECHTOPSTAAND STADIUM**
 - Kruipen (handen en voeten, handen en knieën, voortschuivend)
 - Ondersteund aan beide handen: stappen, wijdbeens
 - Rond 1 jaar (-15 maanden): stappen aan 1 hand, los stappen
 - Pincetgreep met duim en wijsvinger (ook kleine voorwerpen)
 - Voorwerpen met vingers vastgehouden + complexere bewegingen mogelijk (bv. 2 blokken stapelen – 14 a 15 maanden)
- **Daarna... Enkele mijlpalen**
 - 17-30 maanden: achteruit lopen
 - 17 à 20 maanden: met hulp de trap oplopen
 - 18 – 24 maanden: zelfstandig eten
 - 24-30 maanden: springen
 - 24-30 maanden: ronddraaien op muziek
 - 24-30 maanden: op tenen lopen
 - 33 maanden: gesloten cirkel tekenen

Peuter- en kleutertijd

- **Fysieke groei:**
 - Jongens gemiddeld groter als meisjes
 - Gestage toename in lengte en gewicht
 - (Bv. 2 jaar: gemiddeld 90 cm en 11,5 -13,5 kg
 - 6 jaar: gemiddeld 117 cm en 20 kg)
 - Grote variatie! Groeit kind normaal? → curves
 - Verschillen tussen jongens en meisjes nemen toe met leeftijd
 - Uiterlijke veranderingen:
 - 5-6 jaar: '*gestaltwandel*': ledematen worden langer, slanker, buikje verdwijnt, hoofd krijgt meer normale proporties, spierweefsel neemt toe, botten steviger
- **Hersenen:**
 - Groeien het snelst van alle lichaamsdelen
 - Toename van aantal verbindingen tussen cellen
 - Toename myeline
 - Cognitieve en motorische vooruitgang
 - Toename lateralisatie = proces waarbij bepaalde functies eerder hun plek vinden in de ene hersenhelft dan in de andere
 - Links/rechts deel hersenen met specifieke 'specialisatie' en informatieverwerking
 - Samenwerking en overlap
 - Niet bij iedereen gelijk
 - Geleidelijke afname plasticiteit

- **Zintuigen:**
 - Visueel scherp stellen en scannen
 - Kleuters: moeilijk!
 - Kleuters focussen meer op delen dan op geheel, op details aan binnenkant i.p.v. omtrek figuur
 - 6 a 7 jaar: systematisch letten op omtrek
 - 7 a 8 jaar: perceptuele schematisering
 - Gehoor verbetert verder
 - Nog moeite met isoleren specifieke geluiden in veelheid van geluiden

Motorische ontwikkeling kleuters (kleuters motoriek)

- **Waarom verdere vooruitgang?**
 - Myeline in hersengebieden die instaan voor evenwicht en coordinatie
 - Oefenen
- **3 jaar:**
 - Verspringen (40 – 60 cm)
 - Zelfstandig traplopen (voeten beurtelings)
 - Op 1 been staan en hinken
 - Lopen en rennen (nog niet snel stoppen)
 - Zeer hoog activiteitsniveau (impact temperament, opvoeding en cultuur)
 - Papier knippen
 - Rondjes, plusjes en 'poppetjes' tekenen
 - Vloeistof uit fles schenken
 - Eenvoudige puzzel maken
 - Blokjes met verschillende vormen in juiste opening
 - Kleren uitdoen
- **4 jaar:**
 - Met hulp trap aflopen (voeten beurtelings)
 - Bal nauwkeurig gooien
 - Rennen met meer controle over stoppen en draaien
 - Kralen rijgen
- **5 jaar:**
 - Zelfstandig trap aflopen
 - Leren fietsen
 - Rennen op volwassen wijze (ook in spel, bv. tikkertje)
 - Ring om kegel gooien
 - Touwspringen
 - Op ladder klimmen
 - Beweging wordt economischer
 - Tekent driehoek, rechthoek en cirkel
 - Dun potlood vasthouden en juist gebruiken
 - Schrijft letters na
- **Sekseverschillen**
 - Jongens:
 - Grotere spiersterkte: verder gooien, hoger springen
 - Algemeen activiteitsniveau hoger
 - Meisjes:
 - Betere coordinatie armen en benen: handstand, op 1 been staan
 - Rol genen en omgeving

- **Zindelijkheid**

- Controverse: start wanneer ze er klaar voor zijn!
- Pas vanaf 12-18 maanden controle blaas en sluitspieren
- Leeftijd van 'zindelijk zijn' gestegen afgelopen 10-tallen jaren
- Meeste kinderen overdag zindelijk rond 2 à 2,5 jaar, 's nachts rond 3 à 5 jaar

Schooltijd

- Groei:
 - gemiddeld 5-7 cm per jaar groeien
 - Gemiddeld 2 a 3 kg per jaar bijkomen
 - Grote individuele verschillen
 - Meisjes gemiddeld langer dan jongens
Jongens zijn krachtiger, dat hangt af van de oefenkansen. Daarom dat meisjes en jongens samen turnles krijgen.
- Wisselen melkgebit (tussen 6 -11 jaar)
- Grove motoriek:
 - Spiercoördinatie verbetert: fietsen, schaatsen, zwemmen, touwtjespringen, rennen,...
 - Genderverschillen? Veel te maken met oefenkansen
- Fijne motoriek:
 - Schrijven (aan elkaar)
 - Tikken op toetsenbord
 - Vanaf 6 a 7 jaar: veters strikken, knopen vastmaken
 - O.a. door verdere toename myeline

Adolescentie

- **2 belangrijke fysiologische gebeurtenissen:**
 1. Groeispurt
 2. Seksuele rijping

1. Groeispurt

- Periode van intense groei (strekingsfase):
 - **Jongens gem. 10,5 cm/jaar en meisjes 9 cm/jaar**
- Jongens: start rond 12 jaar
Meisjes: start rond 10 → tot 13 jaar meisjes gem. langer dan jongens
- Op 4 jaar tijd: fysieke verandering van kind → 'volwassen' uiterlijk
- 18 à 19 jaar (volgroeid):
 - Jongens: 179cm
 - Meisjes: 167 cm
- Gewichtstoename ('vullingsfase'):
 - Na piek lengtegroei
 - Jongens: ontwikkeling van spierstelsel
Meisjes: toename van onderhuids bindweefsel
→ typisch mannelijke & vrouwelijke vorm
→ impact op persoonlijkheid en aankijken van ouders= woelige periode

2. Seksuele rijping =

- **Start puberteit**
 - Bij meisjes eerder (gem. 11-12 jaar) dan bij jongens (gem. 13-14 jaar)
 - Hypofyse → productie geslachtshormonen en groeihormonen
 - Jongens: androgenen
 - Meisjes: oestrogenen
 - Groeispurt en seksuele rijping
- **Geslachtskenmerken:**
 - **Primair:** uitgroei van organen rechtstreeks betrokken bij geslachtsgemeenschap en voortplanting
 - **Secundair:** zichtbare tekenen van seksuele rijping, kenmerkend voor de vrouwelijke / mannelijke lichaamsvorm
 - Psychosociale signaalwaarde voor de jongere en zijn omgeving
 - **Meisjes**
 - Criterium geslachtsrijping = **menarche (1e menstruatie)**
 - Onderhevig aan externe invloeden zoals gewicht, stress, voeding, ziekte, SES,...
 - Daarna nog 1 à 1,5 jaar eer geslachtsrijp!
 - Onderhevig aan bepaalde factoren:
 - » Social economische status: vroeg
 - » Geode voeding: vroeg
 - » Ziekte: later
 - » Stress: vroeg
 - » Lag gewicht: later
 - Na de piek van de groeiversnelling (rond 11 a 12 jaar)
 - *Seculaire trend/acceleratie*
 - Meisjes vandaag ruim 3 jaar eerder menarche
 - Oorzaken?
 - » Betere gezondheidstoestand, rijkere voeding, sociaal vangnet, toename van seksuele prikkels (?)
 - Primaire geslachtskenmerken:
 - vagina en baarmoeder
 - Secundaire geslachtskenmerken:
 - borsten > schaamhaar > okselhaar
 - **Jongens (13j)**
 - Criterium geslachtsrijping = ?
 - 1ste zaadlozing (spermarche)/ uitzicht schaamharen / groeiversnelling
 - Primaire geslachtskenmerken:
 - Groei penis en scrotum , prostaatklier en zaadballen
 - Secundaire geslachtskenmerken:
 - Schaamhaar > oksel- en gezichtshaar > ‘breken’ stem

- **Reacties op fysieke veranderingen**
 - Zelden onverschillige reactie!
 - **Kloof** biologische en psychologische rijpheid: volwassen lichamelijke en zelfopvatting >< volwassen status die nog niet kan aangenomen worden
 - Lichaam belangrijk voor **zelfwaardering**
 - Afwijkingen van typisch mannelijk of vrouwelijk figuur kunnen negatieve invloed hebben op zelfbeeld
 - Bv. Acné, ernstige lichamelijke handicaps, overgewicht, vroege en late rijping,...
 - Psychische stoornissen als eetstoornissen, BDD kennen typisch start tijdens adolescentie (body dysmorphic disorder = verkeerd lichaams-zelfbeeld)
- **Vroege rijping**
 - Voor jongens meestal een voordeel: sport, populair, zelfbeeld
 - MAAR: wel meer risico criminaliteit en druggebruik
 - Voor meisjes meestal nadeel
 - Negatiever zelfbeeld
 - Kloof 'populair bij jongens' en psychische impact daarvan
 - Vatbaar voor pesten door andere meisjes
 - Voelen zich "anders"
- **Late rijping**
 - Te lang kinderlijk voorkomen
 - Voor jongens meestal negatiever dan voor meisjes: sport, afspraakjes,...
 - MAAR: assertiever, speelser en creatiever
 - Meisjes aanvankelijk relatief lagere sociale status maar eens zichtbaar vrouw worden, beter zelfbeeld dan 'vroege rijpers'

Inhoud:

- **De taalontwikkeling**
 - Terminologie
 - De prelinguale fase
 - Het éénwoordstadium
 - Het tweewoordstadium
 - De differentiatiefase
 - Taal in de schooltijd
 - **Het ontstaan van taal**
 - Theorieën over taalverwerving
 - Joint Attention
-

1. De taalontwikkeling

Preverbale of prelinguïstische periode: nog geen communicatie door spreken maar wel door geluiden, brabbelen, gezichtsuitdrukkingen, gebaren, imitatie

TERMINOLOGIE

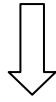
- Taalbegrip = begrijpen wat er gezegd wordt → passief taalgebruik
Taalproductie = taal gebruiken om te communiceren → actief taalgebruik
→ taalbegrip begint eerder dan taalproductie, taalbegrip evolueert in de babytijd sneller dan taalproductie
- Foneem = een basisklank van de taal (bv. Letter kunnen verschillende klanken hebben)
- Morfeem = de kleinste taaleenheid met betekenis (woord bv. Sleutel → sleutels)
- Semantiek (betekenisleer)= het geheel van regels die de betekenis van woorden en zinnen bepalen

DE PRELINGUALE FASE

- Ontwikkeling van het auditieve systeem
 - Luisteren (is niet gelijk aan horen, luisteren = selectieve aandacht)
 - Herkennen van spraakklanken, woorden en zinnen wordt mogelijk
 - Luisteren gebeurt meer en meer taalspecifiek→ ontwikkeling van het auditieve systeem is de basis voor de taalontwikkeling
- Taalproductie: ontwikkeling
 - huilen
 - < 3 maanden: vocaliseren = eerste geluidjes door onwillekeurige bewegingen van de tong, lippen en verhemelte
 - 3 - 6 maanden: universeel brabbelen = productie van klanken zonder betekenis
 - Eerst klinkerachtige geluidjes
 - Later medeklinkerachtige geluidjes
 - Onafhankelijk van de taal
 - Turntaking start: ontvanger – boodschapper van taal, verschil tss spreken, antwoordende en vragende → cyclus komt op gang
 - Dove kinderen: gebaren, gebrabbel met minder variatie, toonhoogte en ander patroon
 - Vanaf 6 maanden: taalspecifiek brabbelen
 - Eigen klankproductie wordt afgestemd op de waargenomen klanken
 - Geen vaste volgorde in klankontwikkeling
 - Imitatie van klanken en intonaties
 - Sociaal brabbelen: luisteren én initiatief nemen tot een gesprek
 - Vanaf 12 maanden: fase van jargon
 - Eigen brabbeltaal als uitdrukkingsmiddel
 - Daden kracht bijzetten door woorden, maar woorden hebben nog geen betekenis

HET EENWOORDSTADIUM

- presymbolisch stadium: de betekenisfunctie van de taal wordt nog niet begrepen

cognitieve ontwikkeling

symbolisch stadium: ontstaan van het besef dat taal verwijst naar voorwerpen, emoties, situaties

- vanaf 10 maanden (-18 maanden): vormen van woorden die verwijzen naar iets/iemand

→ taal krijgt naast een (1)uitdrukkingsfunctie en (2)appelerende functie ook een (3)verwijzende functie

- (1)auw ik heb pijn
- (2)via taal wil je beroep doen op iemand bv. Lepel → gevallen, oprapen
- (3)tonen van iets bv. poes

Holofrase = éénwoordzin = één woord staat voor een hele zin met een betekenis afhankelijk van de context

- De betekenis van woorden wordt geleerd door de reactie van volwassenen (omgeving)
- Volwassenen leiden uit de context af wat het kind bedoelt
- Rond 15 maanden (-18 maanden): gemiddeld 10 woorden
 - Zelfstandige naamwoorden, werkwoorden, bijwoorden, zelfbedachte woorden,...
 - Met verschillende intonatie (ontkennend, vragend,...)
- Neologisme is niet gelijk aan jargon → nog geen betekenis aan verbonden

HET TWEWOORDSTADIUM

- Vanaf 18 maanden (-24 maanden):
 - Begrip van volgorde waarin woorden geplaatst worden
 - Begrip van de betekenis van een woordvolgorde
 - Gebruik van tweewoordzinnen naast brabbelen en eenwoordzinnen
 - Uitdrukking van relaties tussen dingen
 - Meer genuanceerde uitdrukking mogelijk van wensen en frustraties
- Gelijkenis tussen tweewoordzinnen en volwassen taal:
 - Volgorde van woorden nl. onderwerp – werkwoord

- Verschilpunten met volwassen taal:
 - Telegramstijl = woorden die niet van belang zijn voor de betekenis worden weg gelaten (zo kort mogelijk)
 - Onderextensie = ondergeneralisatie = de gewoonte om woorden beperkt te gebruiken
 - Bv. De rode bal van de poes → voor geen andere bal
 - Overextensie = overgeneralisatie = de betekenis van een woord wordt gegeneraliseerd
 - **Assimileren/** accommoderen? Onveranderd schema aanpassen aan het woord
- ➔ wijst op cognitieve vooruitgang : ontwikkeling van concepten en categorieën
- Snelle toename van de woordenschat:
 - Tussen 16 en 24 maanden: toename van 50 tot 400 woorden
- Vanaf 24 maanden: korte periode van driewoordzinnen
- Woordvorming blijft onvolledig aangezien spraakmotoriek nog onvoldoende ontwikkeld is

PRATEN TEGEN BABY'S

- Babytaal = taal die gericht is op baby's
 - Korte, eenvoudige zinnen
 - Hogere toon
 - Meer variatie in frequenties
 - Meer gevarieerde intonatie
 - Herhaling van woorden
 - Geluidjes
- Pasgeboren baby's horen babytaal liever
- Verband tussen intensieve blootstelling aan babytaal en de relatief vroege uiting van woordjes bij het kind
- Taal die ouders spreken tegen hun kind is gerelateerd aan het geslacht van het kind
 - Hoe
 - Vrouw: zachter, hoger, verkleinwoorden, emoties, ..
 - Man: harder, stoerder, duidelijke taal, ...

DE DIFFERENTIATIEFASE (2,5 jaar – 6 jaar)

- Het taalgebruik wordt verder afgestemd op de taalvoorbeelden uit de omgeving. Dit leidt tot:
 - Meer begrip van de taalregels en meer toepassing ervan
 - Betere syntaxis → combinatie van woorden tot zinnen
 - Langere zinnen
 - 2,5 jaar: al zinnen van 3-5 woorden mogelijk
 - Grote creativiteit: zelf zinnen bouwen
 - Toename van woordenschat: 14.000 woorden op 6 jaar
 - **fast mapping** = snelle koppeling van nieuwe woorden aan hun betekenis
 - Gebruik van meer woordsoorten:
 - Aanwijzende voornaamwoorden: die, dat, deze,...
 - Voorzetsels: in, op → naast, boven, onder,... fouten tot 4 a 5 jaar
 - Persoonlijke voornaamwoorden: ik, jij, wij,...
 - Bezittelijke voornaamwoorden: mijn, jouw,...
 - Gebruik van meervoudsvormen (vaak nog geen correcte verbuiging)
 - Vervoeging van werkwoorden in 1e en 3e persoon enkelvoud (pas aan einde derde levensjaar minder fouten)
 - Vervoeging van werkwoorden in verleden tijd
 - Nog veel fouten vb. “slaapte jij?” (pas aan 4 à 5 jaar minder fouten – voltooid deelwoord vanaf 5 à 6 jaar juist)
 - Soms na periode van juist gebruik
 - Overgeneralisatie : stam + te → bv ik slaapte ipv ik sliep
 - Gebruik van grammaticale regels steeds beter
 - Vb. “ik heb honger” en niet “ik ben honger”
 - Aan begin differentiatiefase: soms ‘belangrijkste’ woord voorop
 - Verfijning van de spraakmotoriek
- Spraakmotorische verfijning
 - Meeste klanken worden goed uitgesproken tegen einde fase eventueel met uitzondering van ‘s’ en ‘r’
 - Grote interindividuele tempoverschillen
- Egocentrisch taalgebruik = het kind praat tegen/met zichzelf, eventueel in de jij-vorm
 - Bij angst, en stoute dingen
 - Vygotsky: egocentrisch taalgebruik geeft sturing aan gedrag en gedachten en helpt problemen op te lossen
 - Egocentrisch taalgebruik bevordert de taalpragmatiek m.a.w. leert het kind effectief en toepasselijk communiceren
 - Informele regels van taal

- Toename van sociaal taalgebruik (> 3 jaar) m.a.w. meer taalgebruik dat op anderen gericht is en dat door de anderen begrepen moet worden
→ Aandacht voor pragmatiek is noodzakelijk
→ Belemmering door fouten in 'rolneming'
- Belang van blootstelling aan veel en gevarieerde taal
→ aandacht voor het sociaal-economisch milieu waarin kinderen opgroeien

TAAL IN DE SCHOOLTijd

- Nog geen volwassen taalgebruik
- Verdere uitbreiding woordenschat
- Grammatica: toenemend gebruik van de passieve vorm
- Begrip van syntaxis verbetert verder
- Uitspraak van fonemen verbetert
vb.: 'r' en 'sch'
- Begrip van betekenis van een zin door gebruik van intonatie
vb.: "Lore gaf een pop aan Emma en zij gaf er een aan Julie."
- Toenemende competentie in taalpragmatiek
- Groeiend besef van het eigen taalgebruik = **metalinguïstisch bewustzijn**
→ meer expliciet begrip van de taalregels
→ vragen naar verheldering bij onduidelijke boodschappen
- Praten tegen zichzelf helpt om het eigen gedrag te reguleren
 - Cf. exp. marshmallow

2. Het ontstaan van taal

THEORIEËN OVER TAALVERWERVING

- Drie verklaringsmodellen voor het ontstaan van taalvaardigheid:
 - A. De leertheoretische benadering
 - B. De nativistische benadering
 - C. De interactionele benadering

A. De leertheoretische benadering

- Taal wordt geleerd volgens de wetten van bekrachtiging en conditionering (Skinner)
- Taal wordt geleerd door modelleren (Bandura)

? Verklaring voor het zo snel leren van de regels van de taal

? Verklaring voor het formuleren van nieuwe frasen, woorden en zinnen?

→ ook foutieve worden bekrachtigd, toch leren ze juist taal

B. De nativistische benadering

Chomsky: mensen hebben een aangeboren vermogen om taal te gebruiken

- Taal wordt aangestuurd door een genetisch bepaald, aangeboren mechanisme
 - Manifesteert zich quasi automatisch bij ouder worden
- Alle talen hebben een zelfde onderliggende structuur
 - Niet eigen van en moedertaal
- Het menselijk brein is verbonden met een taalverwervingsmechanisme= Language Acquisition Device (LAD)
 - zorgt ervoor dat de structuur van taal begrepen wordt
 - verschaft strategieën en technieken om de specifieke eigenschappen van de moedertaal te leren
 - LAD is genetisch bepaald en enkel bestaande bij mensen
- Evidentie voor theorie door vinden gen gerelateerd aan spraakproductie
- Kritiek op de nativistische benadering:
 - de basisbeginselen van taal kunnen ook aan primaten geleerd worden
 - Effectief taalgebruik vereist sociale ervaring en niet enkel een genetische aanleg

C. De interactionele benadering

Combinatie van beide voorgaande benaderingen:

- taalontwikkeling is genetisch bepaald
- sociale factoren zijn van cruciaal belang voor de specifieke richting van taalontwikkeling

!!! Nog geen volledige verklaring gevonden voor de taalontwikkeling

• **Joint attention**

Joint attention (gedeelde aandacht) = De vaardigheid van jonge kinderen om hun aandacht te delen met een ander en zich daarbij ook te richten op een object of gebeurtenis van gedeelde interesse

→ hiervoor gebruik van oogcontact, blikwisselingen, gebaren

- Verschillende indelingen van Joint Attention-gedragingen:
 - **Aandacht delen**: oogcontact en uitwisseling van blikken, gedeeld plezier
 - **Aandacht volgen** = *passieve JA*: volgen van de aandacht, oogbewegingen, vinger van de volwassene
 - **Aandacht richten** = *actieve JA*: kind richt de aandacht van de ander op non-verbale wijze en gaat na of de volwassene volgt
 - **Diadische JA**: verdelen van aandacht tussen zelf en ander
 - **Triadische JA**: verdelen van aandacht tussen zelf, ander en derde object/persoon/gebeurtenis
 - **Proto-imperatieve gebaren** = **requesting JA**: uiten van een wens of een vraag, kan onder de vorm van wijzen of geven
 - **Proto-declaratieve gebaren** = **commenting JA**: delen van een ervaring van een gebeurtenis of object, kan onder de vorm van wijzen of geven of laten zien

- Vanaf geboorte: ontwikkeling van vroeg sociaal-communicatief gedrag zoals imitatie van gelaatsuitdrukkingen, voorwerpen volgen met de ogen, sociale glimlach, reactie op eigen naam,
 - Tijdens de eerste twee levensjaren: ontwikkeling van Joint Attention (JA)
 - tijdens de eerste levensweken: diadische JA
 - 9 maanden: triadische JA
 - 12 maanden: proto-declaratieve gebaren
 - **Joint attention en taal**
 - Positieve correlatie tussen hoeveelheid tijd besteed aan JA tussen kinderen en ouders en grootte van woordenschat een paar jaar later
 - JA-vaardigheden kunnen taalvaardigheden op lange termijn voorspellen
 - **MAAR....**
 - JA is geen noodzakelijke voorloper van de taalontwikkeling
 - Kinderen met ASS hebben beperkte JA-vaardigheden maar kunnen toch een goede taalontwikkeling hebben
- ➔ taal kan zich ontwikkelen relatief onafhankelijk van de JA-vaardigheden + taalontwikkeling kan bijdragen aan de ontwikkeling van JA

DE CREATIEVE ONTWIKKELING

Inhoud:

1. Fantasie

- Verschillen tussen fantasie bij 2- tot 5-jarigen en fantasie bij volwassenen
- Motieven om te fantaseren
- Fantasievriendjes
- Verzinsels van anderen
- Het begrijpen van een grapje
- Onderscheid fantasie – werkelijkheid
- Sprookjes

2. Kinderspel

3. Kindertekeningen

1. Fantasie

- Niet het zelfde als herinneringen (= geheugentraject)
- In de preoptionele fase
- Fantaseren is een belangrijke manier van denken
- Vanaf 2 jaar
 - Eenvoudigste vorm van fantasie = denken in beelden die aanvoelen alsof het werkelijkheid is >< zich iets herinneren = een beeld dat een weerspiegeling is van de werkelijkheid
 - Verschil met fantasie bij volwassenen: kind kan 'echt' en 'alsof' niet uit elkaar houden cf. magisch denken
- Verband met cognitieve ontwikkeling: al fantaserend wordt kennis die gebaseerd is op ervaring veranderd en gecombineerd
 - Gemis aan ervaring bij kinderen wordt opgevuld door fantasie waarbij alles kan
 - Fantasie neemt bij kinderen een grotere plaats in dan bij volwassenen
- Vanaf 7 jaar: fantasie meer op de achtergrond want reeds veel cognitieve schema's waarin nieuwe informatie opgenomen kan worden

VERSCHILLEN TUSSEN FANTASIE BIJ 2- TOT 5-JARIGEN EN FANTASIE BIJ VOLWASSENEN

- Zeer veel fantasieën → nodig om de vele onbegrijpelijke verschijnselen te begrijpen en om samenhang en ordening te kunnen aanbrengen
 - Bv. Stofzuigers= zuigt kruimels wel op en de stoelen niet kindjes denken dat stofzuigers alles opzuigen wat ze lekker vinden, dus mss ook kindjes (bang)
- Niets is gek, niets is vreemd, weinig verbaasd zijn
 - vanaf 5 jaar: voldoende ervaring opgebouwd om wetmatigheden van verschijnselen te kennen zodat ze ook verbaasd zijn als hun eigen (gefantaseerde) verklaring niet klopt bv. Goochelen, sprookjes
- Bang worden van de eigen levensechte fantasieën
 - vb. "Ik was een grote sterke beer"
- Door elkaar halen van fantasie en realiteit → Kinderen geven de *indruk* dat ze liegen, maar is louter fantasie
 - Liegen= intentie om iemand op een ander been te zetten

MOTIEVEN OM TE FANTASEREN

WAAROM GEBRUIKT EEN KIND ZO VAAK FANTASIE?

- Zichzelf gerust stellen
vb. beeld van moeder oproepen, tegen zichzelf praten om zich niet alleen te voelen
- Een oplossing vinden
vb. stofzuiger
- Een vage angst concreet maken
→ angst is gemakkelijker te verdragen als je er een duidelijke oorzaak voor kent
vb. een monster, lachtijger
- Een onmogelijke wens toch een beetje vervullen
vb. imitatiespel
- Een emotioneel probleem verwerken
 - Kinderen ondergaan veel emotionele ervaringen passief
 - In hun fantasie kunnen ze een actieve rol opnemen in dezelfde ervaringen
 - Bv. Bij een begrafenis
- Versterken van het 'zwakke' ik
vb. een fantasievriendje, knuffel met menselijke eigenschappen

FANTASIEVRIENDJES

- Om gevoel van hulpeloosheid door onbegrijpelijke gebeurtenissen tegen te gaan
- Een kameraadje/knuffel dat/die alles beter kan en weet
- Fantasievriendje krijgt de berispingen en wordt beschuldigd
→ ontwikkeling van het geweten en uber-ich
- Niet door gebrek aan echte vriendjes, wel vaker bij oudste en enige kinderen
 - Oudere kindjes vaak uber-ich, ze gaan dit door fantasievriendjes oefenen
- Kind met fantasievriendje is minder agressief en coöperatiever, meer geconcentreerd, heeft betere creatieve ontwikkeling en opgewekter, kijkt minder TV en taalgebruik is beter ontwikkeld
 - ? Oorzaak-gevolg
 - ? Verband met intelligentie

4 vormen van fantasie

- Beeld van iets dat niet aanwezig is en je voelen alsof het er wel is
 - Bv. Beeld van moeder oproepen
- Iets wat aanwezig is een nieuwe betekenis geven en ermee doen alsof het echt is
 - Bv. Doen alsof een fles ene pop is
- Beeld van iets wat niet aanwezig is en het in gedachten veranderen tot iets nieuws
 - Innerlijke voorstelling wordt veranderd in hoe het zou kunnen zijn
 - Bv. Paars paard voorstellen
- Beeld van iets dat niet aanwezig is en doen alsof het er wel is
 - Bv. Fantasievriendje waartegen gesproken wordt

VERZINSELS VAN ANDEREN

- Tot 3 jaar:
 - Verzinsels van volwassenen worden voor waar aangenomen
 - Wat op TV te zien is, is echt. Mensen en gebeurtenissen zitten in het tv-toestel
- Vanaf 6 jaar:
 - Tekeningen en voorleesverhaaltjes zijn verzonnen
 - In twijfel trekken van verzinsels
 - Bv. Sinterklaas kan niet overal tegelijk zijn
→ besef van transformatie bij overgang naar concreet-operationeel stadium

HET BEGRIJPEN VAN EEN GRAPJE

- Vanaf 2 jaar: kinderen begrijpen een grapje, beseffen dat iemand iets bewust fout doet
Vb. experiment grapjes: grap of vergissen

ONDSCHIED FANTASIE – WERELIJKHEID

- 3 à 4 jaar: groeiend besef dat fantasie en realiteit twee verschillende dingen zijn
 - Geleidelijke overgangperiode
 - Experiment verhaal over toverdoos bij 5-6-jarigen
 - Fantasie boerderij
- Volwassenen mogen niet té ver mee spelen in de fantasie
vb. papa is doodgeschoten
- Verwarring als volwassenen hardnekkig aan fantasie blijven vasthouden
 - Als kind het doorheeft, niet verder doen met fantasie
vb. Sinterklaas rijdt op het dak
- Vanaf 7 jaar:
 - Kind maakt onderscheid tussen realiteit en fantasie
 - Concentratie op de realiteit
 - Fantasie op de achtergrond
 - Fantasie blijft wel (verminderd) aanwezig op elke leeftijd

SPROOKJES

- Fantasiegeladen
- Verhaaltjes afgestemd op behoeften en cognitieve mogelijkheden van kleuters
 - Verhaaltjes zijn ver van bed & eindigen goed
 - Eenvoudige, zwart-wit typering
 - Steeds dezelfde zinswendingen die terugkeren
 - Onrealistische situering van verhaal + goede afloop zorgt voor veilige sfeer om emoties in sprookje te verwerken
 - TOM 'nodig' om er plezier aan te beleven
 - Bv. Sneeuwitje : kindje weet dat het een vergiftigde appel is, maar sneeuwitje weet dit niet.
 - Bruno Bettelheim (1903-1990)
 - Emoties in sprookjes zijn herkenbaar en helpen kind om ze te verwerken

-
- Inhoud
 - 1. Fantasie
 - 2. Spel
 - **Functies van het spel voor de ontwikkeling van het kind**
 - **Spelvormen**
 - Indeling volgens Parten
 - Indeling volgens Buhler (en Piaget)
 - 3. Kindertekeningen
-

2. Spel

- Spelen is belangrijk voor de ontwikkeling
- Kenmerken van spel:
 - Geen doel
 - Activiteit → geen tv
 - Leuk
 - Vrijwillig → wel aanmoedigen, niet dwingen→ Combinatie van de 4 kenmerken om van spel te kunnen spreken
- Spel of geen spel?
 - 3-jarige jongen die blijft proberen om met blokken een brug te bouwen, ook al mislukt het steeds
 - Een activiteit kan *speels* zijn maar is daarom geen spel
- Waarom speelt een kind? Waardoor wordt het gedreven?
 - Behaviorisme:
 - **Spel is een onwillekeurige, instinctieve reactie op al wat nieuw is**
→ spelen komt voor omdat er steeds nieuwe facetten van speelgoed ontdekt worden die onderzoek uitlokken
 - **Beloning stimuleert spel**
 - Evolutietheorie:
 - **Kinderen spelen instinctief, van nature (meer van nature)**
→ Wat is de functie van spel? Wat is het overlevingsbevorderend effect van spel?
 - Kinderen zijn zich niet bewust van de zin en betekenis van spel, doen het enkel uit plezier

FUNCTIES VAN HET SPEL VOOR DE ONTWIKKELING VAN HET KIND

- Piaget: spelen bevordert de cognitieve ontwikkeling
 - Assimilatie en accommodatie
 - Ass: speelgoed naar je hand zetten
 - Acc: aanpassen aan ander bv. Imiteren
- Spel dient voor het gebruik van alle functies: lichaamshouding en beweging, zintuigen, taal en denken en sociale omgang
 - De functies die ontstaan door groei en rijping moeten gebruikt en geoefend worden om zich ten volle te kunnen ontwikkelen
 - Via spel herhalen wat je beleeft
 - Via spel oefenen oorzaak-gevolg relaties
- Via spel ontladen van energie en verwerken emoties

- Spel als sociale oefening
 - Rollenspel: hoogste niveau van spel
 - Kind verplaatst zich in een volwassene → socialisatie
- Cultuursimulatietheorie
 - De neiging tot spel is aangeboren, wat gespeeld wordt is afhankelijk van de cultuur
 - Als spelend de gedragingen en emoties oefenen en een levensinstelling verwerven die past binnen de cultuur
 - Simulatie: tijdens spel zijn er nog geen consequenties voor gedrag dat gesteld wordt

SPELVORMEN: INDELING VOLGENS PARTEN

- **Ongerichte bewegingen:** rondlopen, weinig doen, rondkijken, aan lichaam frunniken
 - Vrij passief
- **Toeschouwersgedrag:** kijken naar andere kinderen die spelen, soms commentaar geven of aanmoedigen
- **Solitair spel:** alleen spelen, zichzelf bezig houden, geen poging tot contact zoeken met andere kinderen
 - Bv.** Thuis toren bouwen
- **Parallelspeel:** met hetzelfde materiaal spelen, naast elkaar, zonder samenwerking, zonder interactie
 - Bv.** Zandbak alle 2 een but graven
- **Associatief spel:** samen bezig maar zonder gemeenschappelijke taak /doel, wel praten met elkaar, elkaar informeren, uitwisselen materiaal
 - Bv.** In keukentje maken ze spaghetti en en pannekoeken en ze informeren elkaar
- **Coöperatief spel:** samen bezig én op elkaar afstemmen van activiteiten om gemeenschappelijk doel te bereiken, taak-, rol- en materiaalverdeling Eindresultaat = groepsprodukt
 - Bv.** In keukentje maken ze samen kip met frietjes
- **Evolutie:**
 - Babytijd: meer ongerichte bewegingen
 - Peutertijd: meer toekijkend en solitair spel
 - Kleutertijd: meer parallelspeel
 - Einde kleutertijd: meer associatief en coöperatief spel
 - Verschillende spelvormen blijven bestaan
 - Afhankelijk van situatie
 - Afhankelijk van persoonlijke voorkeuren

SPELVORMEN: INDELING VOLGENS BUHLER (en PIAGET)

- **Bewegingsspel/functiespel**

- Vanaf babytijd
 - Senso-pathisch spel: materiaal uit de omgeving aftasten bv. voelboekje
 - Actief zijn, bewegen met uitlokken van reactie
- Schoolleeftijd
 - Achter elkaar aan lopen, duwen, omver gooien
 - Vooral rond 4 – 5 jaar
 - Meer bij jongens
 - Jongens: gebruiken meer ruimte, meisjes spelen meer centraal
 - Spel dat beroep doet op grove motoriek: meer bij jongens.
Bij meisjes meer een fijne motoriek
- Voortdurende afwisseling assimilatie en accommodatie
- Stimuleert de lichaamsbeheersing en samenhang motoriek- waarneming

- **Constructiespel**

- Voorloper: spelen met voorwerpen (nu: puzzels, torens bouwen)
- Zintuiglijk spel met dingen → denkend-ontdekkend spel (dit kan ik hier mee aanvangen)
- Vanaf 1 jaar: minder in mond stoppen
- 15 maanden:
 - bedoeld gebruik van speelgoed (bellen met telefoon)
 - Combineren van speelgoed
vb. blok in één hand, ook blok in andere hand
- Vanaf 2 jaar: constructiespel = voorwerpen manipuleren om er iets mee te produceren of te bouwen (met herkenbaar eindproduct als doel)
- Fijne motoriek oefenen, leren problemen oplossen, samenwerken met anderen

- **Fantasiespel of fictiespel (symbolisch spel)**

- Bv. Rollenspel = sociodrama
- Vanaf 2 jaar
- Eerst pure imitatie, nadien meer gebruik van fantasie
- Alleen of samen
- Evolutie van gebruik van realistische voorwerpen naar minder concrete voorwerpen
vb. speelgoedradio wordt kartonnen doosje
- Piaget: symbolisch spel
 - Meer en meer accommodatie
 - Geleerde handelingen worden toegepast op een substituuat
= doorbraak in de cognitieve ontwikkeling
Bv. Beertje met touw = hond uitlaten

- **Regelspel**
 - Vanaf 5 jaar (vooral tussen 7-11 jaar)
 - Sociale vaardigheden: beurt afwachten, je aan spelregels (afspraken) houden, tegen je verlies kunnen
 - Piaget:
 - Meer accommodatie dan assimilatie
 - Inzicht in de zinvolheid van regels → gewetensvorming
 - Gaat het nog om spel?
 - Winnen of verliezen – competitie speels ?
 - Geen eensluidend antwoord
 - Aard van het spel
 - Individuele verschillen
- **Receptief spel** (vanaf 2e jaar): opdoen van nieuwe indrukken
 - Toeschouwersgedrag parten

Welk speelgoed?

- Oorlogsspeelgoed
 - Kinderen die al agressief zijn, hebben een voorkeur voor oorlogsspeelgoed
 - Niet elk spel dat agressief lijkt, is agressief
Bv. Herbeleven van een aarbeving
- Speelgoed dat een gedetailleerde kopie is van de werkelijkheid: Invloed op fantasie?
 - Weinig onderzocht
 - Dagelijkse leven wordt nagespeeld ongeacht het speelgoed
 - Fantasievolle kinderen spelen intens met beperkt materiaal
 - Kinderen met minder fantasie hebben wat meer 'echte dingen' nodig
- Glamourspeelgoed
 - Cf. cultuursimulatietheorie
- Sekseverschillen in de voorkeur voor speelgoed
 - Jongens: arousal inducing speelgoed (geeft prikkels, lokt activiteit uit)
 - Meisjes: arousal reducing speelgoed(kalmte, zacht speelgoed)
 - Jongens: een novelty preference (graag nieuw speelgoed)

Inhoud

1. Fantasie

2. Spel

3. Kindertekeningen

- **Krabbelstadium (1 à 3 jaar)**
 - **3 – 4 jarigen**
 - **Vormstadium**
 - **Ontwerpstadium**
 - **Picturale stadium (4-5 jarigen)**
 - **5 - 6 jarigen**
 - **8 – 9 jarigen**
-

3. Kindertekeningen

- Ontwikkeling van tekenen
 - Tot 10 jaar: welbepaalde ontwikkeling in de *manier* van tekenen
 - Tot 5 jaar: overeenkomst in *wat* kinderen tekenen
 - Ontwikkeling van tekenen is universeel
- Verschillende stadia in tekenen
 - 1 à 3 jaar: Krabbelstadium
 - 3- 4 jarigen:
 - Vormstadium
 - Betekenis toekennen achteraf (toevallig realisme)
 - 4- 5 jarigen:
 - Figuratieve tekeningen = picturale stadium (start kopvoeter)
 - Betekenis proberen toekennen vooraf (soms mislukt realisme)
 - 5- 6 jarigen:
 - Meer organisatie en structuur
 - Niet wat het ziet maar wat het weet (= verstandelijk realisme)
 - Zoals kind het beleeft
 - 8-9 jarigen:
 - Zoals het kind het ziet (= visueel realisme)

KRABBELSTADIUM (1 à 3 jaar)

- 1 jaar: bewegingsspel: zwaaien met potlood
→ toevallige krassen: bewegingsspoor
- Kinesthetische fase = waarnemen van eigen lichaamsbeweging en houding (oefenen)
 - Eerst spontaan, nadien met opzet krassen
 - Plezier beleven aan ritmische spierbewegingen die mogelijk zijn dankzij neurologische rijpingsprocessen in de hersenen
- Nog geen verwijzingswaarde
- Eerst horizontale krassen, nadien verticale, dan in het rond
- De krassen liggen dicht over mekaar heen

- Rond 2 jaar: eerst spontane, nadien gerichte krabbels
 - Meer beheerste bewegingen → meer variatie mogelijk
 - Aantal lijnen neemt af
 - Lijnen liggen iets minder over elkaar
- 2 à 3 jaar: vlakverdeling

3 – 4 JARIGEN:

VORMSTADIUM

- Herkenbare vormen: spiralen, losse lijnen, zigzaglijnen, driehoek, vierkant, kruis, ...

• ONTWERPSTADIUM

- Combineren van vormen
 - **Combinatie van twee vormen**
vb. een lijn met een rondje
 - **Combinatie van meer dan twee vormen**
- Suggesteren van beweging op papier
- Vanaf 3 jaar: gekrabbel krijgt achteraf een betekenis = **toevallig realisme**
 - Gebaseerd op de neiging van de menselijke waarneming om lijnen te zien als omtrekken van massieve voorwerpen
 - Gebaseerd op het feit dat de werkelijkheid kan terug gebracht worden tot een oneindig aantal combinaties van grondvormen
- Overgang tussen tekenen als bewegingsspel en *doelbewust* uitbeeldend tekenen
- De fase-indeling moet niet te absoluut opgevat worden
- Moeilijk om een oordeel te vormen over het ontwikkelingsniveau enkel op basis van tekeningen

PICTURALE STADIUM (4 – 5 JARIGEN)

- Uitbeeldend tekenen: betekenis wordt vooraf toegekend (soms nog **mislukt realisme**)
- Eerste onderwerp = mensen
 - Menselijk gezicht met sterk de nadruk op de ogen: meest dominante verschijnsel in hun belevingswereld
 - **Kopvoeter** = gezicht met armen en benen
 - Hoe meer lichaamsdelen → cogn. ontwikkeling (?)
 - 5 jaar: menselijke figuur *met* lichaam
 - Kind wordt meer en meer bewust van het eigen lichaam
 - Vaak navel tekenen, meestal nog geen geslachtsdelen
 - Juiste proporties in de hoofd-lijf verhouding → cogn. Ontwikkeling (?)
- 2 manieren van mannetjes tekenen:
 - Van boven naar beneden waarbij onderweg alle lichaamsdelen afgemaakt worden
 - Van boven naar beneden maar onderweg wordt steeds teruggegaan om iets toe te voegen = rijpere manier van tekenen
- Armen worden vaak weggelaten: 2 mogelijke verklaringen
 - Bij kijken van boven naar beneden vallen de armen die uitsteken minder op (focus op de 'verticale stam')
 - Lijnen voor 2 objecten worden nog niet door elkaar getekend

5 – 6 JARIGEN

- Meer tekenen volgens planning, steeds ingewikkelder en uitvoeriger
- **Verstandelijk realisme** = het kind tekent wat het weet, niet wat het ziet
Cf. Piaget: tekenen op basis van de aanwezige cognitieve schema's assimilatie (werkelijkheid aanpassen)
- Kenmerken van tekenen in dit stadium:
 - Uitvouwend tekenen
 - **Vb. Tafel met vier poten, in profiel toch 2 ogen**
 - Transparant tekenen
 - **Vb. Man met een broek → ook de benen erin tekenen**
 - Tekenend zonder perspectief
 - **Vb. Moeder wordt even groot getekend ongeacht waar ze staat**
 - Beleving: belangrijke dingen worden groter getekend
 - **Vb. Sinterklaas**

8 – 9 JARIGEN

- **Visueel realisme** = tekenen vanuit het standpunt van een toeschouwer
cf. Piaget: minder egocentrisme
accommodatie
- Bij de meeste kinderen:
 - Afname van tekenen
 - Meer interesse voor de werkelijkheid
 - Veel zelfkritiek bij tekenen
- Speciaal begaafde kinderen: zichtbaar vanaf het visueel realisme (treedt mogelijk vroeger op)

GRENS NORMALE ONTWIKKELING - PATHOLOGIE

Inhoud lesbeurt

- Terminologie: wat is 'normaal'?
 - Overzicht belemmering mijlpalen
 - **Sociale ontwikkeling**
 - **Persoonlijkheidsontwikkeling**
 - **Zelfredzaamheid**
 - Capita selecta:
 - **Agressie**
 - **Driftbuien**
-

Terminologie: wat is 'normaal'?

Ontwikkelingspsychologie = wetenschappelijke studie van ontwikkeling, van aan de conceptie tot de ouderdom

Ontwikkelingspsychopathologie = wetenschappelijke studie naar het ontstaan en beloop van psychische stoornissen

- Elke vorm van *psychopathologie* kan opgevat worden als een verstoring of een degeneratie van normaal functioneren (afwijking vd normale ontwikkeling)
- DUS: kennis over de normale werking van psychologische functies en over normatieve ontwikkelingsprocessen is nodig (incl. leeftijdsgrenzen) bv. Scheidingsangst op 3j leeftijd
- Aandacht voor klinische vormen van psychopathologie maar ook voor niet-klinische *voorlopers* ervan bv. Diëten – eetstoornissen
- Aandacht voor risico en kwetsbaarheid maar ook voor weerbaarheid en veerkracht
- Beïnvloedende factoren voor de ontwikkeling:
 - Risicofactoren: vergroten de kans op het ontstaan van een stoornis, gedragsprobleem of ontwikkelingsstoornis
 - Protectieve factoren: verkleinen de kans op het ontstaan van een stoornis, gedragsprobleem of ontwikkelingsstoornis

→ Deze factoren zijn te situeren in het kind, het gezin en de sociale context

- **Factoren in het kind**
 - Temperament
 - Intelligentie
 - Gezondheid
 - ...
- **Factoren in het gezin**
 - Relatiepatroon bv. hechting
 - Stabiliteit van gezin
 - Opvoedingsstijl bv. Autoritatief = beschermende factor
 - ...
- **Factoren in de sociale context**
 - Sociaal-economische status
 - Sociaal netwerk
 - School
 - Cultuur bv. Eetstoornissen: ideaalbeeld van de westerse vrouw
 - ...
- Combinatie van risicofactoren → meer kans op problemen
- Risicofactoren kunnen stoornisspecifiek zijn voor een bepaalde psychopathologie of niet
- !!! Steeds aandacht hebben voor protectieve factoren

Wanneer noem je ontwikkeling 'normaal' en wanneer 'abnormaal'?

- **Wat is 'normaal'?**
 - 'Stellingen'
 - Voor bepaalde stoornissen makkelijker te bepalen dan voor anderen: bv. psychose–gedragsproblemen
- **2 benaderingen voor grens 'normaliteit – stoornis'**
 - **Categoriale benadering** (wel/geen stoornis)
 - Cf. DSM
 - **Dimensionele benadering**
 - Continuüm van 'geen problemen tot veel problemen'
 - Belangrijk voor BaTP!
- **Wat 'normaal' is, is afhankelijk van:**
 - Vergelijkingspunt → representatieve normen!
 - Leeftijd
 - Ontwikkelingsniveau (bv. Tov andere kinderen met syndroom van down)
 - Culturele context
 - Subjectieve beleving 'probleem'
 - Belemmering van dagelijks functioneren?
 - Aanpassing aan omgeving?
 - Welbevinden of psychische gezondheid (lijdt het kind)?

→ *Aanpassing aan omgeving*

Ontwikkeling is problematisch als kind voortdurend botst met omgeving, uit de pas loopt, in disharmonie leeft

bv. geen rekening houden met anderen, met geldende waarden en normen

→ *Welbevinden of psychische gezondheid*

Ontwikkeling is problematisch als kind zich niet goed voelt in vel, gebukt gaat onder problemen, zichzelf niet kan ontplooiën

bv. onzekerheid, onvermogen om met emoties om te gaan

Overzicht belemmering mijlpalen

- Sociale ontwikkeling
- Persoonlijkheidsontwikkeling
- Zelfredzaamheid

Signalen belemmeren de sociale ontwikkeling

1. Geen interactie - Onverschilligheid voor personen

- Oogcontact (1 maand)
- Lacht wel tegen voorwerpen maar niet tegen mensen (4 maanden)
- Ontroostbaar door moeder (6 maanden)

2. Ontdekt geen regels - geen imitatie

- Reageert niet met geluidjes bij toespreken (6 maanden)
- Geen reactie op goedkeuring of afkeuring (18 maanden)
- Kan geen andere kinderen nadoen (4 jaar)
- Herkent regels van groepsspel niet (7 jaar)

3. Geen onderscheid tussen ik en jij

- Noemt zichzelf niet 'ik' (3 jaar)
- Kind is tegen iedereen even (on)aardig (4 jaar)

4. Geen sprake van wederkerigheid in contact gedrag

- Kind kan niet luisteren/geen geduld (4 jaar)
- Kind reageert niet op huilen van anderen (5 jaar)

5. Isolement - geïsoleerd gedrag

- Kind doet niet mee aan groepsspel (5 jaar)
- Kind heeft geen vriendjes en trekt zich terug op kamer (7 jaar)

Signalen belemmerde persoonlijkheidsontwikkeling

1. Afhankelijkheid en gebrek aan wilskracht

- Kind heeft geen zelfvertrouwen (3 jaar)
- Kind kan niet doorzetten, maakt niks af (5 jaar)
- Kind heeft geen eigen mening (6 jaar)

2. Passiviteit en gebrek aan initiatief

- Onderzoekt uit zichzelf geen voorwerpen (2 jaar)
- Last van (extreme) faalangst (4 jaar)
- Durft geen verhaal in groep vertellen (5 jaar)

3. Verstoorde - gestoorde gewetensontwikkeling

- Maakt voor kind niet uit of het anderen verdriet doet (4 jaar)
- Voelt niet aan wat ouders goed vinden en niet goed vinden (5 jaar)
- Kind toont geen spijt of berouw (6 jaar)

4. Angsten of angstig gedrag

- Cf. volgende slide

5. Onvoldoende onderscheid werkelijkheid – fantasie

- Kind denkt dat het een andere persoon of dier is (5 jaar)
- Gaat ervan uit dat anderen het fantasievriendje zien en kennen (6 jaar)

Signalen belemmerde ontwikkeling zelfredzaamheid

1. Kind kan zichzelf niet verzorgen

- Kind kan nog niet zelf brood eten (1,5 jaar)
- Kind eet nog niet zelf met lepel (3 jaar)
- Kind kan eigen jas niet aan-/uitdoen (4 jaar)
- Kind kan zich nog niet zelf aankleden (6 jaar)
- Kind kan geen veters strikken (7 jaar)

2. Er is sprake van onzindelijkheid

- Kind plast/drukt overdag nog in zijn/haar broek (4 jaar)
- Doet kaka op potje/WC maar plast overdag nog in broek (5 jaar)
- Is overdag zindelijk maar plast 's nachts nog in bed (7 jaar)

3. Ongerichte of onduidelijke communicatie

- Kind kan niet duidelijk maken wat het wil (2 jaar)
- Begrijpt binnenshuis (3 jaar) of buitenshuis (4 jaar) niet wat er van hem/haar verwacht wordt
- Kan anderen niet laten uitspreken, praat er tussendoor met 'zomaar iets' (7 jaar)

4. Geen zelfkritiek, geen zelfcorrectie

- Ziet bij een werkje niet wat het fout doet en kan dus ook niet corrigeren (5 jaar)
- Kind huilt/wordt driftig als iets niet lukt (6 jaar)

5. Geen inzicht, ziet geen gevaar

- Kind spreekt willekeurige vreemden aan (6 jaar)
- Kind gaat zwerven (6 jaar)
- Kind over- of onderschat zichzelf voortdurend (7 jaar)

- **Capita selecta:**

- Agressie
- Driftbuien

Capita selecta: agressie

Agressie = het intentioneel toebrengen van verwondingen of schade(fysiek en emotioneel) bij anderen

- Bij baby's: afwezig
- Bij peuters en kleuters: agressief gedrag *kan* aanwezig zijn binnen de normale ontwikkeling
 - Waarom?
 - Bereiken van een gewenst doel
 - Kleine schermutselingen
 - Grenzen aftasten
- Agressie neemt **af** naarmate peuter-kleutertijd vordert
 - Betere **emotionele zelfregulatie** = het vermogen om de aard of de intensiteit van emoties aan te passen
 - Vanaf 2 jaar: kinderen kunnen over gevoelens praten en hebben beginnende strategieën om ze te reguleren
 - Taal wordt gebruikt om gevoelens kenbaar te maken en te onderhandelen
 - Steeds efficiëntere strategieën en beter leren omgaan met negatieve gevoelens
 - Zelfbeheersing stijgt
 - Zelfbeheersing: kunnen negeren van irrelevante interne en externe prikkels waardoor je jezelf beheerst om relevant te werken

- Agressie relatief stabiele karaktereigenschap
- Geslachtsverschillen:
 - Jongens vaker openlijk agressief
 - Jongens meer **instrumentele agressie** = agressie die gemotiveerd wordt door de wens om een concreet doel te bereiken
 - Meisjes meer **relationele agressie** = niet-fysieke agressie bedoeld om een ander psychisch te kwetsen

- **Oorzaken/verklaringen agressie?**

1. Instinct?

- Cf. Freud: doodsdrijf
- Cf. Lorenz: vechtinstant om territorium te verdedigen, genoeg voedsel te vinden en zwakkere dieren uit te roeien
 - Agressieve neigingen zijn aangeboren
 - Agressie leidt tot reproductief succes

2. Sociale leertheorie

- Agressie = aangeleerd gedrag via bekrachtiging
 - Directe bekrachtiging: bv. met leukste speelgoed kunnen blijven spelen wanneer verzoek tot meespelen agressief wordt teniet gedaan
 - Indirecte bekrachtiging → modelleren
 - Blootstelling aan agressieve modellen maakt kans op agressie bij waarnemer duidelijk groter
 - Exp. Bandura met bobo-pop
- **Leidt kijken naar agressie tot agressief gedrag?**
 - Meestal **correlatieel** onderzoek
 - Verband tussen spelen met agressieve videospelletjes en agressief gedrag
 - Verband tussen kijken naar gewelddadige TV-programma's en agressief gedrag
 - **Longitudinaal** onderzoek:
 - Voorkeur voor agressieve TV-programma's op 8-jarige leeftijd → meer ernstige criminele veroordelingen op 30-jarige leeftijd
 - Model niet enkel voor agressief gedrag maar vaak juist: "hoe kan je reageren zonder agressie?"

3. Cognitieve verklaringen

- Link met morele ontwikkeling
- Sommige kinderen eerder geneigd dan anderen om te denken dat agressie achter acties schuilgaat
 - Vaak *foute* inschatting → agressieve reactie op situatie die nooit bestond
 - Waarom? Cognitieve theorie biedt geen verklaring
 - Je kan hen 'leren' situaties beter in te schatten
- **Wanneer reden tot bezorgdheid?**
 - Permanente agressie (gefixeerd patroon na 3-jarige leeftijd)
 - Extreme agressie
 - Frequent agressief gedrag in allerlei contexten, moeilijk te corrigeren

Capita selecta: driftbuien

- Mijn kind kan zo boos worden (om niets)!
- Driftbuien: oorzaak vaak iets kleins, maar reactie heel hevig en buiten alle proportie
- Verzet = kind reageert op uitgesproken manier tegen een handeling die door een mentaal of fysisch superieur persoon tegen het kind gericht wordt
- Tussen 1,5 en 3 jaar: **koppigheidsfase**

Discrepantie tussen het inzicht in de eisen van de omgeving (intellectueel vermogen) en de behoeften en drang naar activiteiten bij het kind

- Kenmerken koppigheidsfase:
 - Komt **niet** bij ieder kind voor (75 %)
 - Gemiddeld 5 keer per dag
 - Meestal enkele minuten
 - Geen duidelijke geslachtsverschillen
- Oorzaak koppigheid/verzet? In de peuter- en kleuterleeftijd meestal **ontwikkelingsgebonden**
 1. Drang naar autonomie en zelfbepaling
 2. Niet onder woorden kunnen brengen van gevoelens
 3. Egocentrisme
 4. Gebrekkige impulscontrole
- Alternatieve hypothesen: driftig gedrag **kan** ook signaal zijn van dieperliggende problemen
 - Moeilijk temperament: snel geprikkeld en emotioneel fel reageren
 - Gevoelsmatig tekort gekomen in babytijd
 - Opvoedingsproblemen
 - A. Te toegeeflijk
 - B. Te driftig
- A. Ouders reageren te toegeeflijk op driftige gedrag
 - Durven niet optreden uit angst voor verzet of uit angst om liefde van hun kind te verliezen
 - Geven kind zijn zin uit gemakzucht, om van het lastige gedrag af te zijn
→ helpt op korte termijn, maar op lange termijn gaat kind nog extremere eisen stellen
- B. Ouders reageren zelf 'driftig' op driftige gedrag: overreageren
 - Gevaar voor bestendiging door verkeerde rolmodel
 - Stressvolle omgeving
- **Wanneer reden tot bezorgdheid?**
 - Af en toe driftbuien, druk doen, tegenspreken, ongehoorzaam zijn, irritatie en boosheid zijn normaal tijdens kleutertijd en lagere schooltijd
 - Gefixeerd patroon na 3 jaar → probleem?

Inhoud lesbeurt

- **De volwassenheid**
 - Lichamelijke veranderingen
 - Psychologische reacties op de lichaamsveranderingen
 - **De oudere volwassenheid**
 - Lichamelijke veranderingen
 - Psychologische reacties op de lichaamsveranderingen
- **Capita selecta**
 - Ouderschap
 - Grootouder worden
 - Pensionering
 - Levenseinde

SITUERING

- Poging tot fase-indeling:
 - Jongvolwassenheid (tussen 18/20-35 jaar)
 - Middenvolwassenheid (tussen 30-55 jaar)
 - Laatvolwassenheid (tussen 50-65 jaar)
 - Oudere volwassenheid (>60 jaar)
 - Vroege ouderdom (60 à 65 tot 70 à 75 jaar)
 - Middenouderdom (70 à 75 tot 80 à 85 jaar)
 - Hoge ouderdom (na 80 à 85 jaar)

DE VOLWASSENHEID

Lichamelijke veranderingen (<65 jaar)

- Zintuigen
 - Verslechtering van het gezichtsvermogen (kleine lettertjes lezen)
 - Gehoor: gevoeligheid voor hoge frequenties neemt af (ik groep kun je minder goed verstaan)
 - Overige zintuigen: relatief intact tot 60 à 65 jaar
- Motoriek
 - Sterk afhankelijk van conditie
 - Sterkste prestaties tussen 20 en 30 jaar (heel afhankelijk van het soort sport)
- Vitale organen
 - Hart- en longfunctie nemen af vanaf +/- 50 jaar
 - Erfelijke gevoeligheid/risico's (levenswijzen)

- **Uitzicht van het lichaam**

- Vanaf +/- 35 jaar:
 - Grijze haren
 - Haardos dunner
 - Rimpels en kraaienvoetjes
- Vanaf +/- 40-50 jaar:
 - Huid minder elastisch
 - Onderliggende vetlaag in de huid wordt dunner, zo zie je er ouder uit
 - Spiermassa krimpt in
 - Vetophopingen rond buik
 - Ouderdomspigmentvlekken op de handrug

- **Climacterium en menopauze**

- Climacterium: 5 jaren voor de menopauze en de 5 jaar na de menopauze
- Menopauze = moment van laatste menstruatie
 - Wanneer? Gemiddeld rond 51 jaar (spreiding 5-10 jaar)
 - O.i.v. hormonale veranderingen (vrouwelijke hormoon(eustrogeen) daalt en geeft geen impuls meer aan de hypofyse en er rijpen geen eicellen meer)
 - Fasen:
 - Premenopauze (het onregelmatig worden van de cyclus)
 - Menopauze (een jaar geen eisprong meer geweest is)
 - Postmenopauze

→ menopauze kan ook heel vroeg intreden (bv. 30 jaar) maar dan kunnen ze geen kinderen meer krijgen

→ pilgebruik vormt een artificiele cyclus. Dus vrouwen in menopauzen merken niet als ze hun menopause hebben.
- Symptomen premenopauze – menopauze
 - Onregelmatige cyclus/geen cyclus
 - Warmteaanvallen
 - Hartkloppingen
 - Hoofdpijn
 - Duizeligheid
 - ...
- Symptomen postmenopauze
 - Typische symptomen van menopauze nemen af
 - Huid dunner en droger
 - Masculinisering (vermannelijking)
 - borsten slapper
 - Verzakking van inwendige organen (vooral baarmoeder)
 - Urine-incontinentie
 - Osteoporose

- **Een mannelijk climacterium?**

- Minder bruske daling mannelijke hormonen
 - Langer vruchtbaar (bij 40 begint het iets te dalen, maar blijven vruchtbaar)
 - Minder 'typische' periode dan bij vrouwen

Andropauze (fysisch)

- Ongeveer 20% van de mannen
- Sterke daling van testosteronspiegel →
 - Symptomen (indien aanwezig) vergelijkbaar met die van vrouwen
 - Daling libido en potentie
 - Geleidelijke botontkalking

Penopauze

- Psychisch (meestal tijdelijk) fenomeen:
 - O.i.v. spanningen en beperktere coping
 - Werkgerelateerd
 - Relatiegerelateerd
 - Verbonden aan het ouder worden
 - ...
 - Stijging psychische spanningen → daling potentie

Psychologische reacties op de lichaamsveranderingen

1. Reacties op ouder worden

- Westerse wereld: jeugdigheid wordt hoog gewaardeerd
- Moeilijk aanvaarden van ouder worden
 - Uiterlijk soms obsessie
 - Conditietraining
 - Diëten
 - Zalfjes en pillen
 - Plastische chirurgie/botox
 - Meer relativiseren naargelang men verder ouder wordt
 - Meer cultiveren van *gezonde* levenswijze

2. Reacties op climacterium

- Bij vrouwen: veel verschillende reacties
 - Het 'wegen' van de ongemakken
 - Bij kinderloosheid: on vervulde wens
 - Bevrijding vs. gevoel 'op-en-top' vrouw te zijn voorbij
- Bij mannen: veel verschillende reacties
 - Moeite met ervaren verminderde potentie
 - Symptomen van andropauze *kunnen* leiden tot penopauze
 - Verwachtingen bijstellen

- Vanaf 60 à 65 jaar:
 - Nog geen ongemakken bij normale dagelijkse activiteiten
 - Wel rustiger aanpakken
 - Gevaar voor complicaties bij zware inspanningen of overdreven stress
 - Herstel na weefselbeschadiging of ziekte verloopt trager
- Vanaf 75 à 80 jaar
 - Lichaamsfuncties worden steeds zwakker
 - Risico complicaties steeds groter
- Verlenging van de levensduur
 - Algemene levensverwachting stijgt in geïndustrialiseerde landen
 - Cijfers levensverwachting in België (cijfers index Mundi):
 - 1900: 50 jaar
 - 2011: 79,5 (mannen: 76; vrouwen 83jaar)
 - Aantal senioren stijgt
 - Redenen?
 - Betere gezondheidszorg
 - Daling kindersterfte
 - Inentingen
 - screenings
 - Betere voeding
 - Verbetering hygiëne

Lichamelijke veranderingen

- Uiterlijk
 - Huid droger en dunner, pigmentvlekken en ouderdomswratten
 - Aangezicht verandert: neus, oren, tandvlees, gelaat
 - Kleinere lichaamsgestalte
- Zintuigen en motoriek
 - Gezichtsvermogen neemt verder af
 - Minder scherp
 - kleurafwijking
 - Gehoor neemt verder af
 - Geleidelijke afname van reuk en smaak
 - Verminderd evenwichtsgevoel en toenemende bewegingsonzekerheid
 - Vermindering van spierkracht
 - Skelet wordt brozer en dunner

- Inwendige organen
 - Minder krachtige hartspier
 - Longcapaciteit daalt
 - Nieren verliezen capaciteit
 - Incontinentie
 - Verminderde werking van afweer- en immuunsysteem
- Zenuwstelsel
 - Afname gewicht hersenen
 - Tragere zenuwgeleiding
 - Verminderde werking autonoom zenuwstelsel
 - Regeling lichaamstemperatuur gebrekkiger
 - Slaapproblemen
 - Hogere concentraties cortisol
 - Vertraagde suikeropname (diabetisch type 2)

Psychologische reacties op de lichaamsveranderingen

1. **Externe hulpmiddelen**
 - Medicijnen
 - Chirurgische ingrepen
 - Prothesen en hulpmiddelen
 - **Aanpassingen levensstijl**
 - Evenwichtige voeding
 - Voldoende lichaamsbeweging
 - Mentaal actief blijven
 - Onderhouden van sociaal contact
 - Stress vermijden
- **Capita selecta**
 - Ouderschap
 - Grootouder worden
 - Pensionering
 - Levens einde

- Tijdens de jongvolwassenheid (20-35 jaar): keuze voor wel of geen kinderen
Meerdere redenen:
 - Psychologisch: plezier; je kan iets betekenen voor iemand; uiting van liefde; ...
 - Egoïsme
 - Sociale norm
 - Geen bewuste keuze→ Grootste risico op ongewenste zwangerschap: jongere, armere en minder hoogopgeleide vrouwen
- De gemiddelde gezinsgrootte daalt
 - Meeste koppels: 2 kinderen
 - Waarom daling?
 - Anticonceptie
 - Meer vrouwen die werken
 - Op latere leeftijd beginnen aan kinderen
 - Minder noodzaak tot zorg voor de oude dag
 - Economische reden
 - Bewust kinderloos
- Gevolgen voor de ouders na de geboorte van kind:
 - Nieuwe rol van vader en moeder
 - Rol van partner verdwijnt wat op de achtergrond
 - Als man of vrouw thuiskomt van werk, zullen ze eerst aandacht aan kinderen geven.→ Leidt mogelijk tot spanningen in het gezin en tot een vermindering van het huwelijksgeluk
 - Nieuwe taakverdeling
 - Toename van verantwoordelijkheid: meer bij vrouwen
 - Angst voor risico's
 - Financiële consequenties
 - 'Beperking' vrijheid
 - Voor vele ouders bron van intens geluk
 - Rolverdeling
 - Sommige vaders werken minder na geboorte kind
 - Traditionele rollenpatroon blijft bestaan→ Onderzoek naar tijdsbesteding 7-dagenweek

	Man	Vrouw
Kinderzorg en opvoeding	0:54	2:17
Huishoudelijk werk	13:59	22:34
Betaald werk	18:04	11:02
Vrije tijd	32:14	25:49

– Vrouwen ervaren meer stress en angst in het huishouden

- Factoren die bijdragen aan het in stand houden van de relatie:
 - Blijven werken aan gevoelens van genegenheid en tederheid voor de partner
 - Alert blijven voor belangrijke levensgebeurtenissen in het leven van de partner en hierop reageren
 - Problemen opvatten als beheersbaar en oplosbaar
 - Realistische verwachtingen hebben over opvoeding en verantwoordelijkheden

GROOTOUDER WORDEN

- Laatvolwassenheid (50-65 jaar): 75% van de volwassenen wordt grootouder
- Reacties:
 - Lang verwachte vreugde, volgende stap in hun leven
 - Minder blij, een teken van ouder worden
- De invulling van het grootouderschap wordt beïnvloed door individuele en maatschappelijke factoren:
 - Leeftijd van grootouders, ouders en kleinkind
 - Als ouders zelf jong zijn. Bij tienerzwangerschap, heeft het meer inpakt op de grootouders
 - Leeftijd kleinkinderen heeft ook inpact
 - Kinderen veel contact
 - Adolescenten: minder contact
 - Jong-volwassenen: terug meer contact
 - Verandering in gezinssamenstelling
 - Daling door mss stiefkleinkinderen (doorgaans minder emotionele band), scheiding
 - Individualisering grootouder
 - Verwachtingen van de ouders
 - grootouder wil eigen handen terug in leven blazen, door nieuwe hobbies...
voelen zich soms verplicht voor opvoeding van kleinkinderen (conflict)
 - Stereotype beelden in samenleving
 - Sociale voorzieningen voor kinderen

- Grootouderrollen:
 - Formele grootouder: volgt opvoeding (door ouders) met interesse
 - Pleziermaker: speelkameraad
 - Surrogaatouder: overnemen rol ouder
 - Bron van familiewijsheid: overdragen van kennis en deskundigheid
 - Afstandelijke grootouder: minder belangstelling
- Sterke individuele verschillen in betekenis, beleving en invulling van het grootouderschap!
- Gevolgen voor de grootouder
 - Betekenisverlening van het eigen leven
 - Na de lege nest fase – blij date r terug kindjes in huis zijn.
 - Meer psychologisch welbevinden
 - Vreugde en zin in het leven
 - Terugblik op het eigen verleden (plezier aan vroegere herinneringen van eigen jeugd en eigen kinderen)
 - Zich jong voelen
 - Een sterkere band met de kinderen

PENSIONERING

- Laatvolwassenheid (50-65 jaar): beslissen op welk moment je wil stoppen met werken
- Verschillende factoren spelen een rol
 - Opgebrand zijn
 - Gezondheid verslechtert
 - Bonus of extra pensioen
 - Extra vrije tijd
 - Wetgeving
- 5 Stadia van pensionering (je hoeft ze niet allemaal door te maken)
 - Wittebroodsweken
 - Nieuwe activiteiten ontplooiën die voordien niet mogelijk waren
 - Teleurstelling
 - Pensioen voldoet niet aan verwachtingen
 - Missen van prikkels en gezelligheid van werk
 - Moeilijk nieuwe bezigheden vinden
 - Heroriëntatie
 - Wat is nog mogelijk?
 - Nieuwe, bevredigende activiteiten
 - Pensioenroutine
 - Tevredenheid met de nieuwe levensfase
 - Afronding
 - Meer afhankelijkheid
 - Verslechtering gezondheid

- Gevolgen van pensionering
 - Identiteitsverandering
 - werkende → gepensioneerde
 - Meer of minder gevoel van welbevinden
 - Relatie met partner komt meer op de voorgrond
 - Meer tijd voor elkaar
 - Rolomkering:
 - Mannen nemen meer huishoudelijke taken op zich
 - Verandering machtsverhouding:
 - » Mannen worden meer volgzaam en minder competitief
 - » Vrouwen worden meer assertief en autonomer

HET LEVENSEINDE

- Confrontatie met het eigen levenseinde door
 - Lichamelijke veroudering: groeiend besef van eigen kwetsbaarheid en van het onomkeerbaar proces
 - Opschuiven in de generaties en rollen
- Kübler-Ross: 5 reacties bij confrontatie dood
 - Ontkenning
 - Afwijzing of minimalisatie van idee dat je zal sterven
 - Omgaan met de emotionele overrompeling
 - Woede
 - Meer actieve vorm van verzet
 - Gericht op het lot waarop hij geen vat heeft
 - Marchanderen
 - Onderhandelen, beloftes maken
 - Schuldgevoelens
 - Depressiviteit
 - Opgeven van het verzet
 - Droefheid of apathie
 - Aanvaarding
 - Volledig bewust van het levenseinde